

SĂRBĂTORI pentru SUFLET

CARTEA RARĂ – PATRIMONIU NAȚIONAL

Radu MOȚOC,

inginer, secretarul Asociației Pro Basarabia și Bucovina,
Filiala Costachi Negri, Galați

Prin cunoașterea cărților care au circulat cîndva în țara noastră și care au stat ca temelie documentară la elaborarea unor opere de interes național, putem cunoaște mai bine epoca, înțelege mai bine idealurile și preocupările înaintașilor noștri.

„Carte era scrisoarea omului către om, cartea era porunca domnească purtată cu darabana prin târguri și sate, cartea, urcată în strănă sau citită la șezători, povestea vieții de sfinți sau faptele lui Alexandru Machedon, cartea însemna idealul de învățătură al omului de la țară, al cărui destin se afla scris tot într-o implacabilă carte a vieții”, spunea un mare iubitor de carte - Corneliu Dima Drăgan.

Cartea este un produs spiritual, o creație a gândirii, încorporează memoria umanității concurînd arhiva. Cartea a pus la dispoziția lectorului un volum de cunoștințe ordonate matematic și capabile să fie formatoare de gândire și spirit, constituind un patrimoniu universal. A pus la dispoziția generațiilor, încă din antichitate, gîndirea teologică, literară, juridică și tehnică, avînd și o latură previzionară. Între copertile cărții găsim autori clasici din perioada ebraică, greacă, latină, arabă, bizantină etc.

În mentalitatea antichității a existat dorința de păstrare a documentelor. S-au pierdut totuși valori culturale in-

stimabile din cauza unor perturbații sociale sau cataclisme naturale. Zestrea de manuscrise a fost transmisă prin copiere, multiplicată pentru păstrarea și răspîndirea informației.

Trebuie să amintim faptul că în secolul al XIII-lea, la mînăstirea Igriș din Transilvania, se aflau operele lui Seneca și Aristotel; sau la Sibiu, în epoca incunabilelor, Petre Ursul și alți cărturari sași și români citeau în original tipărituri venețiene sau cele apărute la Nürenberg și Paris, iar în secolul al XVI-lea, Despot Vodă înființase la Cotnari o Academie greco – latină aidoma instituțiilor din Europa apuseană.

Cartea, în multiple ipostaze grafice: manuscris, incunabul, tipăritură veche românească, cu miniaturi, ferecată în aur sau argint, pe pergament, pe tăblițe cerate sau de lut, cu xilografuri, cu gravuri în aramă, ferecate în piele sau mătase, cu ornamente imprimate în foi de aur, cu încuietori metalice, cu ex libris-uri și autografe etc., se află în marile biblioteci, case memoriale și muzee.

Trebuie să spunem că acest popor de păstori și cultivatori ai pămîntului a creat nu numai o inegalabilă Mioriță și o minunată artă folclorică, dar a constituit, de-a lungul timpului, împreună cu toată Europa civilizată, fortărețe de cultură universală. Plăcuțele de lut cu semne cuneiforme de la Tărtăria, tăblițele cerate din epoca romană, miile de stile-

xuri aflate în săpăturile arheologice, înscripția în piatră a jupînului Dimitrie din al zecilea veac, descoperită în Dobrogea, *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, tipăriturile lui Antim Ivireanu, recenzate și retipărite la Paris, cu versiuni latinești ale părintelui paleograf, Bernard de Montfaucon (1655 - 1741), biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino, rivalizînd în valoarea colecțiilor, cu acelea ale lui Erasmus sau Montaigne sau cu bibliotecile domnitorilor Constantin Brîncoveanu și Nicolae Mavrocordat care dețineau manuscrise și tipărituri rare, toate reprezintă o *prezență* a românilor aici, la porțile Europei.

Gradul de raritate al unei cărți presupune o analiză mai atentă care trebuie să țină cont de:

Evoluția scrisului. Trebuie avut în vedere evoluția universală a scrisului și a materialelor utilizate pentru scris. Din acest punct de vedere, avem trei mari etape în istoria scrisului: *pictografia*, *ideografia* și *alfabetul*.

Suportul de consemnare a ideilor a evoluat de la lemn, ceară, piatră, metal, papirus, pînză și pînă la hîrtie. Hîrtia și tehnicile ei de fabricare constituie un subiect deosebit de interesant. Hîrtia, se știe, era utilizată la chinezi încă din secolul al VIII-lea. În Europa apar atelierele de hîrtie în secolul al XIII-lea, care au imprimat filigrane pentru a fi identificate. În România primele fabrici de hîrtie filigranată apar în Transilvania la începutul sec. al XVI-lea. Hîrtia diferă în acea perioadă prin compoziție, felul pastei, grosime, cleiul folosit și materia primă utilizată. O hîrtie rară cu tiraj redus era hîrtia de mătase care se fabrica pentru clienți importanți.

Pe teritoriul țărilor române au existat în timp cîteva alfabete utilizate la scris: latin, grec și slavon, care au evoluat cronologic și care reflectă cultura noastră scrisă. În același timp, au fost utilizate și alte scrieri: *cuneiformă* (tăblițele de lut de la Tărtăria); *dacică* (în săpăturile arheologice); *runică* (cu reminescențele ei pastorale - răbojul); *ebraică* (în înscripții tombale); *arabă* (în înscripții lapidare, manuscrise și tipărituri); *armeană* (în manuscrise, tipărituri și înscripții funerare); *turcă* etc.

Tiparul. Cartea tipărită apare în arealul asiatic înainte de sec. al XV-lea în China, Japonia și Coreea. Primele cărți, tipografiate cu presă și cu litere mobile din lemn, se datorează lui Gutenberg și datează din anul 1445. În prima jumătate a sec. al XVII-lea, încep să apară literele de metal care coexistă o perioadă cu cele din lemn. La noi, intră în funcție la Brașov tipografia diaconului Coresi care scoate în limba română, la anul 1559, *Catehismul*, iar în 1581, *Evangelia cu învățăături*. La apariția cărților contribuie gravorul (care este un stilist), zețarul, care culege literele, pilcarul, care pune cerneala și, în final, legătorul. Tipografului, în general, îi revenea rolul de a pune în pagină textul, aranjarea paginei de titlu, filigramarea primei litere și asigurarea unei manșete pentru însemnări laterale a ideilor importante din conținut. Manuscrisele sau tipăriturile erau ornamentate la început sau sfîrșit de text cu viniete - ilustrații de mici dimensiuni care reprezentau, de cele mai multe ori, frunze de viță (în franceză - vigna), de unde s-a și generalizat termenul - vinieta. Cerneala utilizată era neagră, dar la frontispicii, ornamente și fraze importante se utiliza cerneala roșie. Legătorul utiliza, de regulă, coperta din lemn acoperit cu piele pe care o grava sau din carton îmbrăcat tot în piele (pergament). Sînt cunoscute cazuri cînd, în lipsa cartonului, au fost utilizate mai multe foi scrise și lipite între ele după care erau acoperite cu piele. Cărțile mai prețioase, dar și voluminoase, erau legate cu binduri - nervuri și închise cu cheutori din metal, pentru a rezista utilizării excesive. Coperțile erau imprimare cu modele zoomorfe, fitomorfe sau angelice. Ca tehnică de ilustrare a cărții se utiliza xilogravura, gravura în aramă, litografia și zincografia.

Cartea. Aspectul grafic, material și evoluția formelor la cărți, poate constitui o departajare:

- Cartea de lut, utilizată de popoarele din Orient
- Cartea rulou a fost utilizată în antichitate de către egipteni, greci și romani.
- Cartea codex este reprezentată de tăblițele cerate din Grecia și Imperiul Roman. În a doua etapă, este reprezen-

tată de manuscrisele medievale din sec. IV-XIV.

-*Incunabule*. Primele tipărituri europene datează din aprilie 1501. Dintre marii tipografi europeni amintim: Aldo Manuzio (Italia - sec.XVI); Familia Estienne (Franța, sec. XVI); Familia Elzevirilor (Olanda, sec.XVII); Bodoni (Italia, sec.XVII); Bascherwille (Anglia, sec.XVIII); Diderot (Franța, sec. XVIII).

-*Cartea manuscrisă în România* (sec. XIV - XVIII). Putem aminti manuscrise latine, grecești, slave, românești, cât și scrise în diferite alte limbi (arabă, armeană, ebraică, turcă etc.).

Tipăriturile vechi românești sunt marcate de următoarele etape:

-Începe cu momentul Macarie (1508 - 1513) și cartea slavonă postmacariană (1513 - 1550).

-Primele cărți tipărite în limba română de la Sibiu cu xilografurile lui Filip Moldoveanu (1544 - 1546), urmate de cărțile tipografiate de diaconul Coresi (1550 - 1583).

-*Cazania* lui Varlaam Moțoc (1643) din perioada lui Vasile Lupu.

-Tiparul în Transilvania (sec.XVI-XVII): carte slavo-română, carte maghiară și carte latină.

-*Biblia de la București* (1688) a lui Șerban Cantacuzino.

-Tipăriturile lui Antim Ivireanu din epoca lui Constantin Brâncoveanu (1688 - 1714).

-Tiparul românesc în sec. al XVIII-lea după 1716.

-*Cartea românească în epoca modernă* (1830 - 1918).

-*Cartea românească în perioada interbelică* (1919 - 1944).

Cartea este înobilată atunci când ea aparține unei personalități sau intră într-o bibliotecă care-și pune marca de *ex libris*. Sunt celebre *bibliotecile domnești* cum ar fi: bibliotecă domnească de la Cotnar, întemeiată de Despot Vodă; biblioteca lui Constantin Brâncoveanu sau a lui Mavrocordat. Dar au fost și colecții particulare de seamă: Honterus, Luca Stroici, Udriște Năsturel, stolnicul Constantin Cantacuzino, etc. Trebuie să amintim aici de cele două biblioteci ale Academiei brâncovenești de la Sf. Sava din București, înființată în 1694, și a Academiei domnești din

Iași, înființată în anul 1714, care au funcționat pînă în anul 1901, când fondurile primei biblioteci au trecut la Biblioteca Academiei Române, iar celei de a doua au constituit fondul Bibliotecii Universitare din Iași. Din Transilvania trebuie să amintim de biblioteca din Blaj și a *ASTREI* din Sibiu, care au jucat un rol important în istoria țării și le putem, cu siguranță, atribui un rol de biblioteci naționale.

Pentru a demonstra contribuția românească la progresul civilizației europene, trebuie să amintim doar sprijinul acordat la editarea primelor tipărituri europene, a incunabulelor. Așa a văzut lumina tiparului, într-o monumentală ediție venețiană, în anul 1712, *Marele dicționar al limbii grecești*, opera fundamentală a filologului Varinus Favorinus. Cel care a finanțat această costisitoare întreprindere tipografică a fost marele mecenat al epocii, domnitorul Constantin Brâncoveanu, iar cel ce a îngrijit sub raport științific lucrarea s-a numit Gheorghe Hypomena din Trapezunt, unul din bursierii domnitorului român la Universitatea din Padova. Tot în aceeași categorie se poate înscrie și opera lui Dimitrie Cantemir, privind *Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman*, editată de atîtea ori în Anglia, Franța și Germania, sau scrierea *Despre datorii* a domnitorului Nicolae Mavrocordat, tipărită în 1722, la Lipsca, în versiune bilingvă: greco - latină.

În perioada modernă, la editarea unei lucrări valoroase, de regulă, tirajul era numerotat. Exista un tiraj de lux cu hîrtie fină și cu o legătură specială, la care se adăuga mențiunea expresă a editorului asupra numărului de exemplare. De cele mai multe ori, autorul semna în original sau cu ștampilă. De exemplu, *Letopiseștele Moldovei și Valahiei*, editate de Mihai Kogălniceanu în 1852, sunt numerotate manual și au semnătura autorului. *Hronica Românilor* în trei volume, scrisă de Gheorghe Șincai, și editată la Iași în 1853, a fost finanțată de domnitorul Grigore Alexandru Ghica. Pe spatele foii de titlu apare numărul de exemplar și semnătura sub formă de ștampilă a șefului Departamentului averilor bisericești și al învățămîntului public, Nicolae Șuțu, împuternicit de domnitor să supravegheze această

lucrare.

Editarea, pentru prima dată, a autorilor clasici pînă în sec. IV-V se consideră *ediție princeps*. După epoca clasică, edițiile sunt considerate ediții prime. Ca o excepție, edițiile autorilor din epoca renașterii se pot încadra în noțiunea de ediții princeps. Reeditarea, la diferite edituri, a operelor scrise sunt considerate ediția a doua, dar pe centre editoriale.

Cărțile editate pînă în anul 1501 sunt considerate teza-ur bibliofil și ating cifra de 50 000 de exemplare.

Ediții definitive se consideră atunci cînd autorul nu mai dorește să intervină în text. Sub patronajul Regelui Carol II-lea prin *Fundația Regală pentru Literatură și artă* au fost editate mai multe scrieri ale autorilor români și grupate într-o colecție „SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI, EDIȚII DEFINITIVE”. Una dintre cele mai frumoase exemplare din această colecție aparține lui Mateiu I. Caragiale, apărută în anul 1936, îngrijită de Perpessicius.

Tirajul a fost de 2 225 de exemplare din care, douăzeci și cinci de ex. tipărite pe hîrtie Vidalon Chamois și numerotate de la 1 la 25 au fost excluse de la vînzare. Exemplarele rămase, numerotate de la 26 la 2 225 au fost tipografiate pe hîrtie velină albă vîrgată, fabricată pentru Fundația la Letea și care conține filigranul cu cifra Regelui Carol II-lea și deviza „NON SOLUM ARMIS”. Coperta volumului este din carton Raisin Ingres, fabricat la casa Canson&Montgolfier. Pe partea posterioară a paginei de titlu a fost tipografiată schița originală a autorului cu *armele* lui Mateiu I. Caragiale, un adevărat *Ex libris* cu tentă heraldică. Menționăm din aceeași colecție: *Poezii* de St. O. Iosif, apărute într-un tiraj de 4 100 de ex. și cu semnătura

șampilată a autorului. Al șaselea volum din colecție *Ver-surile* lui Ion Minulescu apare într-un tiraj de 3 100 de exemplare, fiecare fiind numerotat și avînd semnătura tipografiată a autorului.

Un alt exemplu de colecție, de data asta editată special pentru bibliofili, îl constituie *Colecția Manuscriptum* care apare într-un număr de numai 1 500 de exemplare, într-o singură ediție, care, odată epuizată, nu se mai litografiază. Primele 10 exemplare pe hîrtie de Japonia și următoarele 20 pe hîrtie de Olanda nu sînt puse în vînzare. Restul exemplarelor, tipărite pe hîrtie velină și legate cu șnur împletit, sînt destinate iubitorilor de literatură și, în special, colecționarilor de carte rară. Primul exemplar din această colecție a fost consacrat manuscriselor lui Octavian Goga și imediat, în 1927, a urmat exemplarul dedicat lui Mihai Sadoveanu. Colecția a continuat sub patronajul Muzeului Literaturii Române, care scoate o serie nouă, începînd cu anul 1997, cu un tiraj de 1 500 de exemplare, primele 200 pe hîrtie verge sînt destinate bibliofililor. În aceeași colecție au apărut manuscrisele lui Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ion Minulescu, Emil Cioran, Vasile Alecsandri etc.

Lumea cărții este fascinantă, iar pentru un colecționar sau un custode de carte rară din bibliotecă, ca să nu mai spunem de un anticar, sînt atîtea elemente care conferă cărții statutul de *carte rară*, încît trebuie să analizezi cu mare atenție fiecare exemplar. Printre elementele definitorii se numără: vechimea, valoarea autorului și subiectul tratat, editura și tirajul, hîrtia utilizată și modul de legare, note de consemnări și ex libris-ul, numărul de exemplar manuscris sau tipografiat, autografe, ștampile, etichete și, nu în ultimul rînd, modul în care a fost conservată cartea.

Note:

1. Demeny Lajos, Demeny, Lidia A. *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*. București: Kriterion, 1986.
2. Dima - Drăgan, Corneliu. *Ex libris*. București: Editura Litera, 1973.
3. Iorga, Nicolae. *Despre cronici și cronicar*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
4. Larousse. Paris, 1928.
5. Rîpă – Bucliu, Dan. *Cartea Românească Veche*. Galați: Editura Alma, 2000.
6. Turdeanu, Emil. *Oameni și cărți de altădată*. București: Editura Enciclopedică, 1997.